

International Seminar on Collection Mapping, Helsinky (Finsko), 28. - 29. 11. 2005

Zpráva ze služební cesty konané ve dnech 27. – 30. 11. 2005

Zpracovala: Radka Římanová

Hlavním pořadatelem mezinárodního semináře o technologiích souvisejících s mapováním fondů byla The International Relations Group of the Finnish Research Library Association ve spolupráci s The Council for Finnish University Libraries, The National Library of Finland, The National Depository Library - webové stránky finských knihovnických organizací jsou přístupné z adresy <<http://pro.tsv.fi/>> a IFLA Acquisition and Collection Development Section <<http://www.ifla.org/VII/s14/>>.

„Collection mapping“ je termín, který zatím nemá adekvátní oficiální překlad do češtiny (viz Terminologická databáze NK ČR). Jedná se o souhrn metod, které směřují k zobrazení (formou grafickou nebo textovou) rozložení dokumentů ve fondu knihovny, a to podle konkrétního hlediska. Výstupy „collection mapping“ jsou využívány především v akvizičních procesech.

Metodou „collection mapping“ byly dosud ve Finsku zpracovány sbírky univerzitních knihoven. Projekt, který je realizován od roku 2003, byl podpořen vládou a koordinován ministerstvem školství. Mapovány byly sbírky (včetně elektronických) dokumentů vydaných po roce 1970. V současné době je připravován projekt, který by měl zmapovat fondy dalších knihoven, včetně veřejných. Pořadatelé spatřovali hlavní cíl pořádání tohoto semináře v získání zájmu finských neuniverzitních knihoven o spolupráci v oblasti „collection mapping“, chtěli také otevřít diskusi na toto téma. Jak bylo několikrát během semináře zdůrazněno, otevřená diskuse je nezbytnou součástí realizace projektů založených na dobrovolné spolupráci knihoven.

Mým cílem bylo získat lepší orientaci v současném stavu problematiky „collection management“. Jedním z důvodů je nutnost pragmatického, ale kvalifikovaného a odborně podloženého rozhodnutí o dalším postupu správy fondu STK, a to jak ve smyslu obsahové prověrky pro výběr fondů pro využití v plánované Národní technické knihovně, tak akvizice nových zdrojů.

Dalším úkolem STK, který přímo vyplývá z organizace projektu 1N04124 „Primární elektronické informační zdroje z oblasti technických a aplikovaných přírodních věd pro vědu a výzkum“ v této oblasti, je zhodnocení významu formy (tištěná versus elektronická) odborného periodika pro uživatele.

Situace STK není v rámci problematiky světového knihovnictví nijak unikátní, problém je označován termínem „akviziční paradox“. Knihovny mají stále méně prostředků na nákup knihovních fondů, a ačkoli samy vidí svůj hlavní úkol v získávání a zprostředkování dokumentů uživatelům, počet nakupovaných dokumentů se snižuje.

„Collection mapping“ je jednou z metod, které mají pomoci knihovnám při budování knihovních fondů a správnému rozložení prostředků na nákup dokumentů i obhájení nákladů na akvizici. Metodika „collection mapping“, realizovaná metodou Konspektu, je v současné době v ČR ve fázi realizace popisu jednotlivých dokumentů skupinami Konspektu. Do své rutinní praxe ho zavedly české knihovny s právem povinného výtisku (Národní knihovna, Moravská zemská knihovna, Studijní a vědecká knihovna v Olomouci). Ostatní knihovny jej sdílejí formou „copy cataloguing“ nebo vytvářejí u unikátních dokumentů vlastní popis.

Národní knihovna prezentovala výstupy popisu svých sbírek (formou tabulek a grafů) – viz <http://konspekt.nkp.cz/>. V současné době není další řešení této problematiky NK ČR nijak významně dále rozvíjeno, a z toho důvodu jsem velmi uvítala možnost zúčastnit se semináře pořádaného finskými kolegy. Seminář obohatil významně mé dosavadní znalosti v této problematice a doplnil je o možnost porovnání našich dosavadních zkušeností se zkušenostmi zahraničních kolegů.

Zároveň jsme získala kontakty na významné světové projekty v této oblasti, které využiji jednak průběžným sledováním vývoje projektů v rámci jejich webovských prezentací, ale i k možnosti konzultace, pokud bychom je při plánovaném sestavování mapy fondů STK potřebovali.

Jedná se zejména o:

Australian Libraries Gateway

<http://www.nla.gov.au/apps/libraries?action=LibSearch&subj=1>

SCONE, Scottish Collections Network <http://scone.strath.ac.uk/service/index.cfm>

RCO, Research Collections Online <http://scone.strath.ac.uk/rco/index.cfm>

CAIRNS, Co-operative Information Retrieval Network for Scotland

<http://cairns.lib.strath.ac.uk/>

SLIR, Scottish Library and Information Resources <http://scone.strath.ac.uk/slir/index.cfm>

The Collection Map of Finnish University Libraries (in Finnish)

http://www.lib.helsinki.fi/kirjastoala/neuvosto/tietokartta_hankesuunnittelu.htm

Pořadatelé zajistili účast špičkových odborníků v dané oblasti. Byla to především paní Mary Bushing (Montana State University, USA), která byla metodičkou řady projektů v

oblasti „collection mapping“ po celém světě (např. USA, Nový Zéland, Austrálie, Skotsko, Česká republika): M. Bushing přednesla příspěvek „Collection Mapping: An Evolving Tool for Better Resources AND Better Access“

<<http://www.varastokirjasto.fi/tietokartta/bushing.pdf>>.

M. Bushing je propagátorkou popisu fondů metodou konspektu. Tato metoda se objevuje v praxi amerických knihoven poprvé koncem 70. let. 20. stol. Metoda vznikla jako odpověď na potřeby knihoven obhájit stále rostoucí náklady na akvizici dokumentů. Ačkoli nyní je metodiky vycházející z principu „collection mapping“ využíváno k různým účelům (třídění, rešerše, výstavba knihoven), hlavní nadále zůstává okruh problémů týkajících se budování a správy knihovního fondu.

M. Bushing přirovnala metody „collection mapping“ k pořádacím systémům při stavění knih ve volném výběru. Také při této práci musí knihovník někdy přistoupit na kompromisy, nepracovat formou precizně přesné obsahové charakteristiky, ale s pragmatickým nadhledem.

Metody se používají:

- a) při analýze stávajících fondů – obsahová prověrka;
- b) při krátkodobých a dlouhodobém akvizičním plánování – stanovení hlavních a hraničních oblastí při budování a správě fondu;
- c) při porovnávání kvalit knihoven (je však možné porovnávat pouze knihovny stejné úrovně, zaměření na cíle);
- d) další parametr při porovnávání statistických výstupů knihovny (např. počet fyzických a virtuálních návštěv v knihovně).

Za jednu z nejdůležitějších částí projektu považuje M. Bushing výběr správného tezauru k popisu fondu. Ona sama je zastáncem víceúrovňového popisu Conspectus, viz např.

prezentace Central Library, Vanderbilt University

<<http://www.library.vanderbilt.edu/central/conspec.html>>, ovšem připomíná nutnost národních a oborových verzí tohoto hesláře.

Proto je přesnější, pokud hovoříme o metodě, nikoli tezauru nebo hesláři, i když pro potřeby propojování sbírek je nutné nastavit nejlépe na národní nebo oborové úrovni vzájemně respektované normativní formy popisu.

Důležité je pochopit, že na metodu „collection mapping“ je nutné nahlížet jako na celkový popis knihovní sbírky, nikoli věcný popis dokumentů, i když je jeho nezbytnou částí.

M. Bushing se také dotkla problematiky využití popisu metodu konspektu k rešerším. Samozřejmě pro vyhledávání nad celým fondem za účelem získání několika knih je tento

popis nevyhovující, ovšem velký význam má při přípravě rešerše, prvotním vymezení sbírky pro hledání.

V konkrétní sbírce lze při kombinaci několika vlastností (např. rok vydání, třída konspektu) najít obrazu toho, co k dané problematice knihovna vlastní (např. ke konkrétnímu datu vydání).

Problematika „collecting mapping“ již překonala své pionýrské doby, kdy se pouze zaměřovala na kvantitativní hlediska. Dnes již víme, že více nemusí znamenat lépe, a do „collection mapping“ se prosazují atributy umožňující kvalitativní měření (stáří dokumentu, jazyk dokumentu, formální deskriptor). Jako zcela samostatné hledisko zdůraznila M. Bushing „přiměřenost“, pro tento termín bych nejspíše zvolila v ČR používané "uživatelské určení" knihovny. Důležité při metodách „collection mapping“ je také využívat a podporovat již zavedené standardy knihovnické práce (bibliografie, rešeršní služba při výběru desiderat, statistiky).

Při kvantitativním porovnávání knihoven např. v jednom regionu můžeme zvolit přístup, kdy mapu sbírky vytváříme pouze nad tou částí fondu, která není duplicitním vůči dalším porovnávaným knihovnám.

Metoda konspektu umožňuje používat víceúrovňový popis s možností „rozbalit“ více úrovní u skupin konspektu, které jsou prioritní pro konkrétní knihovnu (např. STK – technika) – popisy úrovní na stránce NK ČR <http://konspekt.nkp.cz/urovne0_5.phtml>.

Další příspěvky se týkaly dosavadních výsledků projektů „collection mapping“.

Z finských zkušeností vyšel autor úvodního příspěvku Petti Vattulainen (chief of IFLA Section on Aquisitions and Collection Development – member of the project Steering Group, National Repository Library) „Welcome and Introduction to the Theme: Collection map: objectives, needs, tools, ways“ <<http://www.varastokirjasto.fi/tietokartta/pentti.pdf>>.

Počátky oficiálních projektů „collection mapping“ ve Finsku se vážou k roku 2003 a byly určeny univerzitním knihovnám jako další forma podpory vzdělání. Cílem bylo zkvalitnění metod plánování, vzájemné komunikace knihoven, prezentace sbírek pro meziknihovní služby, koordinovaná akvizice a zkvalitnění profilace fondů. Pro uživatele přineslo zmapování sbírek finských univerzitních knihoven lepší obraz o skladbě a existenci sbírek, z nichž za významné považují multilicence typu Science Direct nebo Springer.

V první fázi projektu byl řešen formát metadat pro popis sbírek, a to nejen z pohledu předmětových skupin, ale i dostupnosti, přístupových práv k dokumentům, stability zdroje, jazyku dokumentů a stáří dokumentů. Optimální pro popis jednotlivých dokumentů ve sbírkách se jeví metoda konspektu. Bariérou pro plynulé převzetí deskriptorů konspektu je

nutnost reindexace starších přírůstků sbírek z důvodu různorodosti věcného popisu. Za vyhovující formát pro popis sbírek považuje P. Vattulainen formát NISO Collection Description Specification. Formát byl vytvořen Dublin Core Metadata Initiative a využit např. při popisu sbírek v rámci portálu Nelli (SW Metalib). Tento portál integruje přístup ke všem formátům dokumentů. V současné době je další rozvoj projektu „collection mapping“ ve Finsku koordinován Národní knihovnou Finska.

V další části konference byly prezentovány výsledky v oblasti zpracování „collection mapping“ těch knihoven, které se zapojily již do první fáze projektu. Byly to: National Library for Health Science, Helsinky University of Technology Library, Joensuu University Library, the National Library Helsinky, The Tritonia Academic Libray.

Metody „collection mapping“ v projektu Doria a návaznost na knihovní portál zpřístupňující souborný katalog Finska „Nelli“ <
<http://www.nelliportaali.fi/V/GKGXMA16PP63P1LEIMJHM12CVL36H8KUNG7DU118V494LKQVE2-01687?func=file&file_name=home-eng> prezentovali zástupci ministerstva školství, kteří měli koordinaci projektu Nelli na starosti, i odborní pracovníci Národní knihovny v Helsinkách, která je pověřena dalším rozvojem projektu.

Mimo metodiky práce v projektu byla prezentována úspěšnost projektu na způsobu hodnocení sbírek jednotlivých knihoven zapojených v projektu. Jeho součástí bylo i porovnání knihoven do projektu zapojených na národní úrovni.

O využití popisu „collection mapping“ při budování souborných katalogů a knihovnických portálů hovořil Gordon Dunsire (University of Strathclyde, Glasgow, Scotland) „The Scottish Collection Network: landscaping the Scottish common information environment“. Také tento projekt již postoupil od fáze zvolení metod pro popis jednotlivých dokumentů a skupin dokumentů (opět metoda konspektu) k agregaci jednotlivých sbírek. Na základě jejich „collection mapping“ jsou popisovány jednotlivé sbírky (nyní 5 400 sbírek), které jsou součástí portálů. Z hlediska ČR je zajímavé, že tyto portály propojují sbírky nejen knihovní, ale i archivní a muzejní. Jedná se jak o sbírky sekundárních metadat, tak o sbírky organizující digitální dokumenty. Při popisu sbírky jsou zjišťovány údaje o lokaci sbírky, předmětovém zaměření a studijní úrovni. Uživatel svou rešerši na portálu zahajuje výběrem sbírek k prohledávání. Toto první vymezení sbírky eliminuje problémy, které přináší vyhledávání ve virtuálních katalozích (např. přes protokol Z39.50), nad relevantní skupinou sbírek.

Na námitku z pléna, že vyhledávání pouze v okruhu konkrétních sbírek omezuje potenciální výsledky, bylo namítnuto, že někdy je konkrétní termín relevantní pouze

v souvislosti s konkrétní předmětovou skupinou a jeho vyhledávání nad všemi sbírkami může přinést zcela chybné výsledky.

České zkušenosti z oblasti „collection mapping“ prezentovala Bohdana Stoklasová (Národní knihovna ČR) „Conspectus method used for collections mapping and structuring of portals in Czech libraries“. V postupných krocích shrnula etapy zavádění metodiky do českých knihoven. Na rozdíl od předešlých projektů nebyl projekt koordinován na vládní úrovni a paradoxně se nerozšířil v ČR tam, kde jsou jeho světové počátky – mezi školní a akademické knihovny. České univerzitní knihovny se do řešení projektu, až na výjimky, nezapojily.

B. Stoklasová připomněla, že během práce na projektu se ukázaly velmi užitečné diskuse s knihovníky různých specializací (akvizice, popis, služby). Ocenila i význam odborné konzultace s M. Bushing, jejíž podrobné zhodnocení projektu ve střední fázi jeho řešení bylo důležitým mezníkem práce celého týmu českých knihovníků. Možnosti dalšího využití výsledků collection mapping dokladovala B. Stoklasová na příkladu problematiky výstavby nové budovy pro Národní knihovnu. Parametrizaci stavebních plánů pro otevřený fond vytvářejí nyní právě na základě hledisek skupin konspektu.

Skupiny konspektu jako obecně v ČR přijaté hrubé věcné třídění jsou využity při organizaci webového knihovního portálu pro jednotlivé obory (zatím vytvořen portál Jednotná informační brána a specializované portály „Knihovnictví a informační věda“, „Hudba“ - viz prezentace v rámci Jednotné informační brány <<http://www.jib.cz>>).

O tom, že popis sbírek není důležitý pouze pro fyzické uživatele, ale i roboty (search engines, harvesting), hovořil Juha Hakala (member of the Steering Group, Helsinki University Library – Teh antional Library of Findland) „International cooperation; Models - Standards“. Popis sbírek, který využívají automatické vyhledávače, se opírá především o administrativní metadata. Podrobně byl představen protokol NISO Z39.91 – Collection Description Speficication <<http://www.niso.org/standards/resources/Z39-91-DSFTU.pdf>>, který vychází z iniciativy pracovní skupiny Dublin Core a je určen pro metapopis sbírek.

V závěru pronesl J. Hakala otevřenou otázku, jestli se někdy podaří informačním specialistům prolomit bariéry, které mezi vyhledáváním informací a propojováním sbírek kladou bariéry jazyka, terminologie a jazykových kódů.

Pokud se na fond STK podíváme náhledem zmiňovaných metod „collection mapping“, vidíme několik poměrně jasně oddělených sbírek. Jedná se o dokumenty různé fyzické formy (tištěné dokumenty, elektronické dokumenty), dokumenty patřící do sbírky historických a vzácných knih, sbírka norem, sbírka vysokoškolských kvalifikačních prací a další.

Ve snaze věnit práci s elektronickými dokumenty do nabídky knihoven byl v minulých letech propagován náhled, že důležitý není nosič, ale obsah dokumentu. Díky tomuto principu se nám podařilo integrovat jmenný popis elektronických dokumentů do katalogů knih apod.

Konkrétní forma dokumentu, jeho stabilita i licenční podmínky provozu velice často ovlivňují možnosti využívání dokumentů. Za sbírku tedy můžeme považovat jakoukoli skupinu dokumentů, vykazujících společné vlastnosti, kterými se odlišují od jiných dokumentů v knihovně, a to především z hlediska přístupových a cirkulačních procesů v knihovně. Sbíрка může být plně integrována do jediné bibliografické databáze knihovny, nebo může být zpracována zcela vlastní metadatovou sadou.

„Collection mapping“ je unikátní právě v té oblasti, že není nijak konkurenční k dalším metodám popisů fondů, které jsou v knihovnách praktikovány – např. jmenná a věcná katalogizace. Zároveň se nejedná o duplicitní práci, v některých oblastech lze navázat užší formu spolupráce (především formou vytěžování dat z bibliografických záznamů), nebo nastavit nové spojovníky při sestavování výchozích dat (např. statistiky cirkulace dokumentů v knihovně).

Z tohoto důvodu považuji za velmi důležitý aspekt při výběru knihovního softwaru pro zpracování dokumentů v knihovně volit takový, který podporuje možnosti popisu fondů nad rámec bibliografických standardů typu MARC. Konkrétním příkladem takového softwaru je knihovnický software Aleph, který umožňuje vytvářet sbírky v rámci integrovaného katalogu, a to konkrétně funkcí logické báze (s možností začlenění do více logickýchází podle různého náhledu), a který umožňuje nastavení popisu ve strukturách dalších formátů metadat podle potřeb knihovny.

Shrnutí možnosti využití poznatků v praxi STK

Z konkrétních poznatků bych pro další procesy „collection mapping“ v STK zdůraznila tyto:

- a) Potvrzení v dalším pokračování popisu jednotlivých dokumentů v rámci skupin konspektu, který byl v STK přijat na základě doporučení NK ČR a je dosud obecně přijímanou formou, pro popis sbírek vytipovat standardizovaný formát metadat, pravděpodobně NISO Z39.91.
- b) Pro realizaci projektu „collection mapping“ je nutné stanovit pracovní skupinu, kde budou zastoupeni odborní pracovníci různých oddělení.
- c) Využít, případně aktualizovat dokumenty, které se týkají „collection management“, a to jak v STK, tak v plánované NTK, jako je například Profil knihovního fondu Státní

technické knihovny nebo Tabulka profilu knihovního fondu STK, přístupné na [www stránce STK](#).

- d) Je důležité vytipovat konkrétní cíle projektu „collection mapping“ v STK a etapy řešení.
- e) V rámci fondu STK je nutné stanovit dílčí sbírky.
- f) Pro zajištění výstupů „collection mapping“ bude nutné doplnit do katalogu STK, a to včetně katalogu časopisů, skupiny konspektu, formální deskriptory v normalizovaném tvaru (dosud pouze nad knižními přírůstky od roku 2004), jazyk dokumentu k popisu všech typů dokumentů, případně další prvky, které charakterizující uživatelské určení dokumentů. Jejich vytipování je dáno účelem, pro který bude „collection mapping“ proveden.
- g) Po stanovení hloubky doplňování dat pro výstupy collection mapping je v rámci prezentovaných projektů doporučován rok 1970, bude však možné pracovat i nad novější retrospektivou.
- h) Je nutné věnovat pozornost grafické a formální stránce výstupů studií „collection mapping“. Výstupy musí být dostatečně názorné a srozumitelné pro neknihovnické partnery STK, potažmo NTK.

Zapsala: Radka Římanová, oddělení 32 - Katalogizace a katalogů, r.rimanova@stk.cz